

un (Xerxes [m.ö. 486-465]) yahudi asıllı karısı Hadassah (Ester) vasıtasıyla haberdar olarak kurtulmalarının hâtrısını yaşatır; kurban kesilerek sevinç tezahürleri içinde kutlanır. **Hanukkah** (ışıklar bayramı). Selevkoslu Kralı IV. Antiokhos'un ibadete kapatıp kirlettiği Mescid-i Ak-sâ'nın Judas Maccabaeus tarafından kurtarılıp tekrar ibadete açılmasını (m.ö. 164) canlandırır; büyük şenliklerle kutlanır.

Yahudilerin bunlardan başka, bir taneşi hiçbir iş yapmadan geçirdikleri **Sabbath** "yedinci gün" (yevmü's-seb', cumartesi; hristiyanlarda pazar) olmak üzere başka bayramları da bulunmaktadır. Yahudi bayramlarının genel karakteri, tarihte yaşanmış önemli olayların her yıl canlandırılması, hâtralarla kin ve intikam duygularının daima canlı tutulmasına çalışmasıdır.

Hristiyan Bayramları. Muhtelif kiliselere, özellikle Katolik ve Ortodokslar'a göre bazılarının tarihleriyle çeşitli özellikleri değişen hristiyan bayramlarının başlıcaları şunlardır: Noel bayramı. Aralık ayı sonunda kutlanan Hz. İsa'nın doğum yıl dönümüdür. Bu bayramın sembolü olan çam ağacının menşei, Baltık kıyılarında yaşamış putperest Tötonlar'ın 25 Aralık gece yarısı ormandan kestikleri bir çam ağacını eve götürüp tapınmaları geleneğidir. **Paskalya yortusu.** Nisan'ın 15'inden sonraki pazar günü kutlanmaya başlar ve bir hafta sürer. Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın ölümünden üç gün sonra dirilmesinin hâtırasıdır. **Transfigürasyon** (tecelli). Paskalya'dan 100 gün sonra, Hz. İsa'nın Tabor dağında üç havârisinin gözüne beyazlar içinde görünerek ruhaniyete itikâl edişinin kutlanmasıdır. **Meryem Ana günü.** Ağustos ayının ortalarına gelen pazar günü kutlanır; Hz. Meryem'in iffeti dile getirilir, özellikle kadın ve kızlara telkinlerde bulunulur. **Haç yortusu.** Eylül'ün 14'ünde yapılır; Sâsânîler'in 614 yılında Kudüs'ü istilâları sırasında, Hz. İsa'ya ait olduğu kabul edilen mezarın üzerindeki türbeden (Merkad-i İsa, Saint-Sépulcre) İran'a götürüldükleri kutsal haçı, karşısında mağlûp oldukları Bizans İmparatoru Herakleios'a geri vermeleri ve haçın 14 Eylül 629'da eski yerine konulması ile ilgili kutlamalardır.

Hristiyan bayramları da yahudilerinki gibi müslüman bayramlarından farklı olarak birinci planda Allah'a yaklaşmayı ve mağfiret dilemeyi hedef almayan, daha çok yaşanmış hâtraları canlandırma ya yönelik kutlamalardır ve putpe-

restlik dönemlerinin birçok izlerini taşımaktadır.

Eski Türkler'de Bayram. Osman Turan, Kâşgarlı Mahmud'un bayram kelimesini açıklarken, "İslâm'dan önce Türkler'in id günü yok idi" demesini haklı olarak, "İslâmî bayramları yoktu" şeklinde anlamakta ve elde yeterince yazılı belge bulunmamasına rağmen Türkler'in İslâmiyet öncesinde birçok bayramlarının mevcut olduğunu söyleyerek bunlara dair çeşitli bilgiler vermektedir (İA, II, 421-422). Bu bilgiler arasında, Hunlar'ın devlet büyüklüklerinin her yılın başında hükümdarın karargâhında toplanarak yer ve gök tanrılarına kurban kestikleri, beşinci ayda da Ötüken'e yakın bir yerde yine kurban kesildiği ve büyük törenler tertip edildiği yer almaktadır. Her bakımdan Hunlar'ın devamı sayılabilecek olan Göktürkler'de de halkın beşinci ayın ilk yarısında Gök Tanrı'ya ve yerin ruhlarına kurban keserek büyük bir bayram yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca Çin kaynaklarından, Göktürk asilzâdelerinin Ötüken'de atalarının çıktığına inandıkları mağaraya giderek takdis merasimi yaptıkları öğrenilmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda anlatılan Bayındır Han'ın yıllık toyları da birer özel bayram olarak kabul edilebilir (geniş bilgi için bk. a.y.).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "âvd", "dvr", "hcc", "tvf" md.leri; *Tâcü'l-'arûs*, "âvd", "dvr", "hcc", "tvf" md.leri; *Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 263, 484; III, 176; Lane, *Lexicon*, II, 513-515; III, 930-932; V, 1892-1894, 2188-2192; Steingass, *Dictionary*, s. 166, 556, 564, 1354, 1433; Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, I, 323; II, 987; Doerfer, *TMEN*, II, 384-385; Räsänen, *Versuch*, s. 54; Clauson, *Dictionary*, s. 308; M. M. Cohn, *Nouveau Dictionnaire Hebreu Français*, Tel-Aviv 1983, s. 209, 213; İbnü'l-Kelbî, *Kitabü'l-Esnâm: Putlar Kitabı* (trc. ve nşr. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, not 71, 179, 195, 237, 306, 371; J. Mellaart, *Çatalhöyük. Stadt aus der Steinzeit*, Bergisch Gladbach 1967, IV, 54-57, 61-64; J. C. Rylaarsdam, "Feasts and Fasts", *IDB*, II, 260-264; D. Freeman, "Feasts", *NBD*, s. 420-421; R. Reynolds, "Festival", *EAm*, XI, 153-157; E. L. Sheppard, "Feast and Festival", *EBr*, IX, 125-128; Osman Turan, "Bayram", *İA*, II, 420-422; A. J. Wensinck, "Hacc", *İA*, V/1, s. 15-16; a.mlf., "(The Pre-Islamic) Hadjdi", *EI*² (İng.), III, 31-33; H. Lammens, "Hudeybiye", *İA*, V/1, s. 578-579; "İd", *İA*, V/2, s. 931-932; Fr. Buhl, "Tavâf", *İA*, XII/1, s. 65-66; a.mlf., "Kudüs", *İA*, VI, 954-955; E. Mittwoch, "İd", *EI*² (İng.), III, 1007.

SARGON ERDEM

C) İslâmî dönem. 1. Dinî Hükümler. İslâm dininde ramazan ve kurban olmak üzere iki bayram vardır. Arapça'da **îdül-fitr** ve **îdül-adhâ** şeklinde adlandırılan

her iki bayram da hicretin 2. yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır. Esasen ramazan orucu ilk defa bu yıl farz kılınmış, bu ayı oruçla geçiren müminler sonrakı ayın (şevval) ilk üç gününü bayram olarak kutlamışlardır. Bu sebeple bu bayrama ramazan bayramı veya bayramdan önce fitre (fitir sadakası) verildiği için fitir bayramı denilmiştir. Türkiye'de bazı çevrelerde muhtemelen bayramda şeker, lokum ve tatlı ikramı şeklinde öteden beri var olan gelenekten dolayı buna şeker bayramı da denilmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in uygun olmayan bazı isimleri değiştirmesi ve özellikle dinî terim ve kavramların muhafazası konusunda hassasiyet göstermesi, bu şekilde bir adlandırmanın doğru olmayacağını göstermektedir. Hicrî takvimin son ayı olan zilhiccenin onunda başlayan ve dört gün devam eden kurban bayramı ise bu günlerde kurban kesildiği için bu adla anılmıştır. Hac ibadeti hicretin 9. yılında farz kılınmakla birlikte kurban kesilmesi ve kurban bayramı namazı, oruç ibadeti ve ramazan bayramı gibi hicretin 2. yılında teşrî' kılınmıştır. Ramazan bayramında müminler bir önceki ayı ibadetle geçirmenin ve Allah'ın rahmetine nâil olma ümidinin sevincini taşırlar. Kurban bayramı ise Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'i kurban etmek istemesi ve İsmâil'in de buna razı olması, nihayet Allah'a karşı gösterilen büyük sadakatin karşılığı olarak hayvan kurban edilmesinin hâtrasını taşımakta ve müminler bu günlerde kurban kesmek suretiyle bu iki peygamberin Allah'a karşı verdikleri başarılı imtihanın sevincini yaşamaktadırlar. Özellikle hacca gidenler ifa ettikleri hac ibadeti sırasında bu hâtraları diğerleriyle de takviye ederek kurban bayramının sevincini daha büyük bir heyecanla tadarlar. Ayrıca bu iki bayramın, İslâm toplumunun eski dönemlerin izlerinden arınması ve müstakil bir kimliğe bürünmesinde de rol oynadığını söylemek gerekir. Nitekim Medine'ye hicret ettikten sonra, bura sakinlerinin İran'dan alınma Nevruz ve Mihricân bayramlarını kutladıklarını gören Hz. Peygamber, "Allah sizin için o iki gün'dü daha hayırlı iki güne, kurban ve ramazan bayramlarıyla değiştirmiştir" (*Müsned*, III, 103, 235, 250; Ebû Dâvûd, "Şalât", 245; Nesâî, "Şalâtü'l-İdeyn", 1) meâlindeki hadislerle İran menşeli bu iki bayramın kutlanmasını yasaklamıştır.

"Bu günümüzde yapacağımız ilk şey namaz kılmaktır" (Buhârî, "İdeyn", 3; Müslim, "Edâhî", 7) meâlindeki hadise

dayanarak ramazan ve kurban bayramlarının bayram namazının kılınmasıyla başladığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte kurban bayramına ait arefe gününün ayrı bir fazileti vardır; çünkü hacın en önemli rûknünü oluşturan vakfe bu günde yapılmaktadır. Bir hadiste de bayram gecelerini ihya etmenin ayrı bir fazileti olduğu ifade edilmiştir (İbn Mâce, "Şıyâm", 68). Kurban bayramında namazdan sonra ayrıca şartlarına sahip olan kimseler tarafından kurban kesilir. Müslümanlar bu günlerde birbirlerini ziyaret eder, bayramlaşıp, yer, içer ve meşrû bir şekilde eğlenerek günlerini neşe ile geçirmeye çalışırlar. Hz. Peygamber, "Arefe günü, kurban günü ve teşrik* günleri biz müslümanların bayramıdır. Bu günler yeme içme günleridir" (Ebû Dâvûd, "Şavm", 50; Tirmizî, "Şavm", 59; Nesâî, "Menâsik", 195) buyurmuştur. Bu sebeple ramazan bayramının ilk günü, kurban bayramında da dört gün oruç tutmak Hanefîler'e göre tahrîmen mekruh, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre haram kabul edilmiştir. Bu konuda Şâfiî ve Hanbelîler'in görüşünü paylaşan Mâlikîler ise kurban bayramının dördüncü gününde oruç tutmayı haram değil mekruh saymışlardır. Tebrik şekli olarak da ashâbın birbiriyle karşılaştıklarında, "Allah bizden de sizden de kabul etsin" (تقبل الله منا ومنكم) dedikleri rivayet edilir (İbn Hacer, V, 119).

Bayramlara önceden hazırlanılması, bu günlerde temiz ve güzel elbiselerin giyilmesi, gusledilmesi, dişlerin fırçalanması, güzel kokular sürülmesi, güler yüzlü olunması, namazdan önce ramazan bayramında hurma vb. tatlı bir şey yenilmesi, kurban bayramında ise ilk olarak kurban etinden yenilmesi, namaza mümkünse yürüyerek gidilmesi ve dönüşte başka bir yolun kullanılması, çokça sadaka dağıtılması, fitrenin namazdan önce verilmesi, namaza giderken tekbir getirilmesi menduptur. Kurban bayramında farz namazlardan sonra teşrik tekbiri getirilmesi Hanefîler'e göre vâcip, Hanbelî ve Şâfiîler'e göre sünnet, Mâlikîler'e göre ise menduptur. Hanefî ve Hanbelîler'e göre arefe günü sabah namazından bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar yirmi üç vakit, Mâlikîler'e göre ise bayramın birinci günü öğle namazından dördüncü günü sabah namazına kadar on beş vakit tekbir getirilir. Şâfiîler'de bu iki görüş de bulunmakla birlikte uygulamada daha çok ilk görüş benimsenmiştir.

Bayram günlerinde İslâmî ölçüler içinde eğlenilmesi ve bazı oyunların oynanması câizdir. Bir bayram günü Âişe ile birlikte bulunan Hz. Peygamber'in yanında Buâs Harbî'ne ait ezgiler söyleyen iki kız çocuğuna müdahale etmek isteyen Hz. Ebû Bekir'e Resûlullah'ın, "Her milletin bayramı vardır, bu da bizim bayramımız" dediği (Buhârî, "İdeyn", 3; Müslim, "Şalâtü'l-İdeyn", 16), yine bayram günleri mescidde mızrak kalkan oyunu oynayanları seyretmek isteyen Hz. Âişe'ye yardımcı olarak onunla beraber seyrettiği (Buhârî, "İdeyn", 2; Müslim, "Şalâtü'l-İdeyn", 17) bilinmektedir.

Bu iki bayramın dışında cuma gününün de müslümanlar için haftalık bir bayram olduğunu belirtmek gerekir. Bir hadiste cuma günü için "Şüphesiz bu, Allah'ın müslümanlara tahsis ettiği bir bayram günüdür. Cumaya gelecek kimse yıkanmalı, varsa güzel koku sürünmelidir; ayrıca misvak kullanmanızı da tavsiye ederim" (İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 83) denilmiştir.

Hız. Peygamber döneminde kutlanan bayramlar bunlardan ibaret olmakla birlikte sonraları İslâm dünyasında bazı önemli gün ve gecelerin de bayram gibi kutlandığı görülmektedir. Ancak âlimlerin çoğu bu vakitlerle ilgili olarak İslâm toplumlarında zamanla gelenekleşen bazı kutlama biçimlerine, dinî dayanağı bulunmayan bid'at türünden davranışlar oldukları gerekçesiyle karşı çıkmışlardır.

Hız. Peygamber'in Medineliler'in eski bayramlarını kaldırıp onların yerine ramazan ve kurban bayramlarını ikame ettiğine dair yukarıda zikredilen hadisini dikkate alan âlimler gayri müslimlerin dinî mahiyetteki bayramlarına katılmayı câiz görmemişlerdir. İbn Teymiyye *İktizâ'ü's-şirâti'l-musta'kim* adlı eserinde bu konuyu genişçe ele almıştır (bk. GAYRÎ MÜSLİM).

Bayram Namazı. Güneşin doğması ve bir miktar yükselip kerahet vaktinin çıkmasından sonra cemaatle kılınan bayram namazı zeval vaktinin girmesine kadar eda edilebilir. Mazeretleri sebebiyle ilk gün bayram namazını kılamayanlar ramazan bayramında ikinci gün, kurban bayramında ikinci ve üçüncü gün de kılabilirler.

Cuma namazı kılması farz olan kişilerin bayram namazı kılmaları Hanbelîler'e göre farz-ı kifâye, Hanefîler'e göre vâcip, Mâlikîler'e göre de sünnet-i müekkededir. Şâfiîler'e göre ise üzerine beş

vakit namaz farz olan her kadın ve erkeğin bayram namazı kılması sünnettir. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre bayram namazının cemaatle kılması şart, Şâfiîler'e göre ise sünnettir. Bu görüş ayrılığı Kevser süresinin ikinci âyetinin delâleti ve konuyla ilgili hadislerin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Ezan okunmadan ve kâmet getirilmeden kılınan bayram namazı cuma namazı gibi iki rek'attır. Fakat diğer namazlardan daha fazla tekbirleri vardır. Bu tekbirlerin yeri ve sayısı mezheplere göre değişmektedir. Hanefîler'e göre ilk rek'atta "Sübhâneke"den sonra, ikinci rek'atta ise rûkûa varmadan önce üçer defa namaza başlarken olduğu gibi eller kaldırılarak tekbir alınır. Bunlara zevâid tekbirleri denir ve vâcipdir. Şâfiîler'de birinci rek'atta "iftitah" duasından sonra yedi ve ikinci rek'ata kalkınca beş defa, Mâlikîler'de iftitah tekbirinden sonra altı, ikinci rek'ata kalkınca beş defa tekbir alınması sünnettir. Hanbelîler iftitah duasından sonra altı ve ikinci rek'ata kalkınca da beş defa tekbir alırlar. Namaz bitince hatip hutbe okur. Bayram hutbesi sünnettir.

Hız. Peygamber'in bayram namazını mescidde değil dışarda *musallâ**da kıldığı bilinmektedir. Bu sebeple Hanefî ve Hanbelîler'e göre bayram namazını musallâda kılmak sünnet, Mâlikîler'e göre menduptur. Hanbelîler ve Mâlikîler Mescid-i Harâm'ı bu hükümden istisna ederler. Resûlullah zamanında kadınlar da genç olsun yaşlı olsun bayrama iştirak eder, hayız hali dolayısıyla namaz kılamayanlar da tekbirlerde cemaate katılırlardı (bk. Buhârî, "İdeyn", 15, 16, 18, 19; Müslim, "Şalâtü'l-İdeyn", 1-3, 9-12; İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 155, 165; Ebû Dâvûd, "Şalât", 247; Tirmizî, "Şalât", 388; Nesâî, "Şalâtü'l-İdeyn", 3, 4). Bu sebeple Hanbelîler kadınların parfüm kullanmadan, kılık kıyafette aşırılığa kaçmadan ve erkeklerin arasına karışmadan bayram namazına iştiraklerinde bir sakınca görmezler. Hatta bunun müstehap olduğunu söyleyenler de vardır. Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfiîler ise fitneye sebep olabileceği endişesiyle yaşlı kadınların dışındakilerin bayram namazına gitmelerini mekruh kabul etmişlerdir. Onları bu görüşe sevkeden âmilin sosyal hayattaki değişiklikler olduğu şüphesizdir. Nitekim Hz. Âişe'nin şu sözleri bu tür değişikliklere temas etmektedir: "Resûlullah kadınların kendisinden sonra takındıkları tavırları gör-

seydi İsrâiloğulları'nda olduğu gibi o da kadınların camiye gitmelerine engel olurdu" (Buhârî, "Ezân", 163; Müslim, "Şalât", 144). Günümüz müslüman toplumlarının çoğunda kadının sosyal hayatta aldığı rol göz önünde bulundurulduğu takdirde onların teravî ve bayram namazları gibi cemaatle ifa edilen ibadetlere, İslâm âdâbına uymak şartıyla katılmalarında bir sakınca görmemek gerekir.

Hız. Peygamber musallâya giderken ve evine dönerken farklı yollardan geçmeyi tercih ederdi. Ramazan bayramında namazdan önce hurma yer, kurban bayramında ise kestiği kurban etinden yinceye kadar ağzına bir şey koymazdı.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 303, 532; III, 103, 235, 250; Buhârî, "Ezân", 163, "İdeyn", 2-5, 10, 15-19, 23, 24; Müslim, "Şalât", 144, "Şalâtü'l-İdeyn", 1-3, 9-12, 16, 17, "Edâhi", 7; İbn Mâce, "İkâme-tü's-şalât", 83, 155, 162, 165, "Şıyâm", 68; Ebû Dâvûd, "Şalât", 217, 243, 245, 247, 354, "Şavm", 49, 50; Tirmizî, "Şalât", 388-390, "Şavm", 59; Nesâî, "Şalâtü'l-İdeyn", 1, 3, 4, "Menâsik", 195; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 248; Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 275-277, 279; II, 74; V, 62; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 223-233; Nevevî, *el-Mecmû'î*, I, 121; IV, 199; V, 8-9; Beyzâvî, *En-vârü't-tenzil*, Kahire 1388/1968, II, 554; İbn Teymiyye, *İktizâ' ü's-şirâti'l-mustakim* (nşr. Nâsır b. Abdülkerîm), Riyad 1404, I, 425-426, 432, 453-455, 482-486; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 111-158; Aynî, *Ümde'tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, V, 363-417; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 71-79; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 230, 315; Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-bâliğa* (nşr. Seyyid Sâbık), Kahire, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-hadîse), I, 145-146; II, 479; Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikr), I, 333-334; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 168, 375-376; Azîmâbâdî, *Avnû'l-ma'bâd*, III, 485-486; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 101-102, 105; Sââtî, *el-Fethu'r-rabbânî*, VI, 119-123, 125-126, 127, 162-163, 166, 168; Abdullah b. Zeyd Âli Mahmûd, *Tevhîdû a'ğâdî'l-müslimîn*, Beyrut 1402/1982; Hava Lazarus-Yafeh, "Muslim Festivals", *Nu-men*, XXV/1 (1978), s. 52-64; Toufy Fahd, "Les Fêtes de l'Islam", *REI*, XLVI/2 (1979), s. 191-205.

İBRAHİM BAYRAKTAR

2. Bayram Kutlamaları. Araplar genel olarak bayramlarda en güzel elbiselerini giyer, at veya deve yarışı tertipler ve umumiyetle köle yahut câriyelerin çalıştığı bendir (zilli iri def) eşliğinde dans ederlerdi. Çocuklar ise bir kısmı halen oynanmakta olan kovalamaca, çizgi, cevîz, aşık ve cülâhik (misket) gibi oyunlar oynamak suretiyle eğlenirlerdi. İslâmiyet meysir (kumar) ve kadın erkek karışık eğlenme gibi Câhiliye âdetlerini yasaklamasına karşılık meşrû olan bayram şenliklerine izin vermiştir. Bayram boyunca kılıç ve diğer silâhların taşınmasını yasaklayan hadisler (bk. Buhârî,

"İdeyn", 9; İbn Mâce, "İkâme", 168) herhalde bayramın huzurunu bozabilecek olayların çıkmasına fırsat vermeme amacını taşıyordu.

Dinî ve sosyal olmak üzere iki yönü bulunan ramazan ve kurban bayramı kutlamaları Asr-ı saâdet'te musallâ adı verilen geniş bir alanda, kadınların ve genç kızların da (bk. Tirmizî, "Cum'a", 36) katıldıkları bayram namazı ile başladı. Hız. Peygamber'in, bayramların kalabalıkla ve büyük bir coşku içinde kutlanmasını arzu ettiği (bk. *Müsned*, V, 84, 85; VI, 33, 55, 72, 91, 113, 134, 143, 204, 209, 235, 409; Dârimî, "Şalât", 223; Buhârî, "Hâ-yız", 7, 23, "İdeyn", 12, 15, 20, 21, "Şalât", 2, "Hac", 81; Müslim, "Şalâtü'l-İdeyn", 11, 12, 22), hatta bu arada silâhlarla yapılan folklorik gösterilere dahi izin verdiği ve Mescid-i Nebevî'nin toprak zeminini üzerinde bir grup Habeş'in oynadığı mızrak-kalkan oyunlarını eşi Hız. Âişe ile birlikte seyredip Hız. Ömer'in müdahalesini de doğru bulmadığı bilinmektedir (bk. Buhârî, "İdeyn", 2; Müslim, "Şalâtü'l-İdeyn", 22; Nesâî, "Şalâtü'l-İdeyn", 34, 35). Ayrıca kendisi seyretmekle birlikte Hız. Âişe'nin yanında câriyelerin def çalıp oynamalarına da izin vermiştir (bk. Buhârî, "İdeyn", 3; Müslim, "Şalâtü'l-İdeyn", 16-20).

Hız. Peygamber'in ramazan bayramlarında musallâya çıkmadan önce hurma yeme âdeti bir sünnet telakki edilmiş ve bu telakki bayramda tatlı ikramı geleneğini doğurmuştur. Daha tâbiîn döneminde İbn Sîrîn gibi un, tereyağı ve bal veya hurma ezmesinden yapılan bazı tatlıları ikram etmeyi âdet haline getirenler vardı. Bağdat'ta 380 (990-91) yılında yapılan bir bayram kutlamasında uzunluğu yaklaşık 150 metreye varan sofralarda tatlıların sunulduğu rivayet edilmektedir (Makrîzî, I, 387; Mez, II, 249).

Kaynaklarda nasıl bayramlaştıklarına dair fazla bilgiye rastlanmayan ilk müslümanların, muhtemelen Hız. Peygamber'in bir kurban bayramı günü kurban keserken, "Allahım, Muhammed'den, Muhammed ailesinden ve Muhammed ümmetinden kabul et!" demesinden (Müslim, "Edâhi", 19) mülhem olarak, "Allah bizden de sizden de kabul etsin" duasıyla (تقبل الله منا ومنكم) tebrikleştikleri rivayet edilmektedir (Süyûtî, *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*, I, 109). Bu tebrikleşme biçiminin Ömer b. Abdülâzîz döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. İbn Asâkir'in İbrâhim b. Ebû Ayle'den rivayetine göre râvî bir bayram günü Ömer b. Abdülâzîz'in hu-

zuruna girer ve halifenin bayramının bu kelimelerle kutlandığını görür (Âmilî, s. 23). Sonraki yüzyıllarda hükümdarların güç, kuvvet, sağlık ve saltanatlarının devamını, ömürlerinin uzun olmasını vb. dileyen dualarla bayramları kutlanırdı (Kalkaşendî, IX, 48-55; ayrıca bk. ALKİŞ).

Abbâsîler, Câhiliye döneminden beri İran kültürünün etkisinde kalmış birçok bölgede geleneği devam eden Nevruz ve Mihricân bayramlarını da kutlamakla birlikte asıl iki İslâmî bayrama önem vermişler ve bunları büyük törenlerle kutlamışlardır. Halifeler namazda halka imamlık eder, bayramın faziletleriyle ve müslümanların İslâmî hayatın muhafazası konusunda yapmaları gereken hususlarla ilgili hutbe okurlardı. Bağdat, Kudüs ve Şam gibi büyük şehirlerde ramazan ve kurban bayramları son derece parlak merasimlerle kutlanır, özellikle X. yüzyılın ikinci yarısına kadar İslâm'ın gücünü Bizans'a karşı sergilemekte önemli yeri olan Tarsus gibi Avâsım* şehirlerinde törenlerin muhteşem geçmesine özen gösterilirdi. Halkın çoğunu çeşitli yerlerden gelen gönüllülerin oluşturduğu Avâsım şehirlerinde bayramların İslâm'ın güzelliklerini ve gücünü gösterir biçimde daha canlı ve hareketli geçmesine, bizzat cihada çıkamayanlar tarafından gazilere gönderilen başışların da büyük katkısı oluyordu. Bayram geceleri çeşitli şehirlerde fener alayları tertiplenir, her taraftan tekbir ve tehlîl sesleri yükselirdi. Nehirler süslenmiş kayıklarla dolar, kıyılarda kandiller yakılır, hilâfet sarayı ışıklarla donatılırdı. Halkın çoğunluğu siyah rengi alâmet olarak seçen Abbâsî halifelerine benzemek için siyah bayramlıklar giyerdi. Bazıları da başlarına siyaha boyanmış kâğıttan veya kamaştan küllâhlar geçirir, üzerinde, "Allah onlara karşı sana kâfidir; O işiten ve bilendir" (el-Bakara 2/972) başlardı. O yıl ilk defa Fâtîmî halifesi büyük bir merasimle sarayın doğusuna düşen ve kumandan Cevher tarafından bayram namazları için yaptırılmış olan musallâya merasimle gitti. Azîz-Bilâh döneminde (976-996) merasim daha